

נבלת עוף טהור

א. פתיחה

נבלת הבהמה או החיה שמתה ללא שחיטה או בשחיטה פסולה הינה אב הטומאה, ומטמאת במגע ומשא. אדם שנטמא מנבלה נעשה ראשון לטומאה, אבל כל עוד הוא נושא את הנבלה הוא מטמא בגדיו וכלים הנוגעים בו, ואותם כלים נעשים ראשון לטומאה (רמב"ם הל' שאר אבות הטומאה א:א). אולם, בנבלת עוף טהור הדין שונה. נבלת עוף טהור אינה מטמאת במגע או משא, אלא באכילה. כלומר, כזית מנבלת עוף טהור מטמא אך ורק בבית הבליעה. האוכל נבלת עוף טהור נעשה ראשון לטומאה, וכל עוד הנבלה נמצאת בבית הבליעה האדם מטמא את בגדיו וכלים הנוגעים בו כאב הטומאה, כך שהם נעשים ראשון לטומאה (רמב"ם הל' שאר אבות הטומאה ג:א).

המקור לדין זה הוא קצת עמום. בפסוקים (ויקרא יז:טו-טז) אכן נאמר "נפש אשר תאכל נבלה", אבל אין איזכור לכך שמדובר דוקא בנבלת עוף הטהור, ולא שום נבלה אחרת.¹ בכל אופן, כשבאים לדון בנבלת עוף טהור עלינו לשאול שתי שאלות נפרדות:

1 הרמב"ם במשנה תורה (הל' שאר אבות הטומאה ג:א) אומר במפורש שזו טומאה דאורייתא, אבל יש מבוכה מסויימת ביחס לעמדתו בפירוש המשניות. בהקדמתו לסדר טהרות (עמ' ט"ו במהדורת הרב קאפח) אומר הרמב"ם שטומאה זו היא "מדברי סופרים", אבל הוא מוסיף "שהיא אב של תורה, ואף על פי שלא נאמרה בפירוש, והראיה לכך שהוא חייב עליה כרת על ביאת המקדש, והסמיכו את זה לאמרו יתעלה נבלה וטרפה לא יאכל לטמאה בה". מפורש ברמב"ם שזו טומאה דאורייתא, אבל הוא עדיין משתמש בלשון המעורפלת של "הסמיכו", ומשתמע שמדובר באסמכתא בעלמא. הרב קאפח (שם הערה 32) מעיר שבמהדורא קמא של פירוש המשניות הרמב"ם סבר שנבלת עוף טהור מטמאת מדרבנן בלבד. קשה להבין שהרמב"ם באמת סבר במהדורא קמא שזוהי טומאה דרבנן, שהרי מאד לא סביר לומר שחז"ל חידשו מעצמם טומאה מוזרה ומחודשת שאין לה אח ורע בין המטמאים למיניהם. יותר סביר להבין שהוא סבר שזו טומאה דאורייתא אלא שיש לה מעמד מעין 'דברי סופרים' בדומה לקידושי כסף (עי' הל' אישות א:ב), ואילו במהדורא בתרא הוא שולל אף הבנה זו וסבור שנבלת עוף טהור מטמאת מפורשת מן התורה. אולם, אין הדבר ברור שהרי הרמב"ם מדגיש ש"אין לו טומאה מן התורה בפירוש". לסיכום, לא ברור האם ה"א של הרמב"ם היתה שנבלע"ט טמאה רק מדרבנן ולמסקנה היא טמאה מה"ת למרות שאינה מפורשת, או שהה"א היתה שנבלע"ט אינה מפורשת והינה מד"ס בעוד שלמסקנה היא דין תורה ממש. על כל פנים, ראוי לציין שיש שוני נוסף בין המהדורא קמא והמהדורא בתרא שמוביל אותנו בכיוון ההפוך. בתחילת ההקדמה (עמוד ט' במהדורת הרב קאפח) כשהרמב"ם מגדיר את טומאת נבילה מן

- א. מהי דרך ההיטמאות – האם מדובר בהיטמאות על ידי מגע או משא אלא שהיא מוגבלת לאזור בית הבליעה, או בהיטמאות מחודשת על ידי פעולת האכילה?
- ב. מהו אופי ההיטמאות – האם מדובר בהיטמאות על ידי העברה או הגדרה? חשוב להדגיש שאלו הן שתי שאלות נפרדות,² שהרי גם אם ישנה היטמאות מחודשת על ידי אכילה ייתכן שמדובר בהעברת הטומאה. כמו כן, היטמאות על ידי מגע או משא יכולה גם להתפרש כהיטמאות על ידי הגדרה, ולא רק כהעברת הטומאה. כיוון שכך, נצטרך לדון בשתי השאלות הללו בנפרד, ונפתח עם השאלה הראשונה. תוך כדי הדיון בשאלת אופי ההיטמאות של נבלת עוף טהור, נדון גם באופי ההיטמאות של שריפת פרה אדומה, פרים ושעירים הנשרפים ושילוח שעיר המשתלח.

ב. העברה או הגדרה

בהזדמנות קודמת דיברנו על כך שיש שני מסלולים בסיסיים של היטמאות – העברה והגדרה.³ בהעברת הטומאה החפץ הטהור מקבל טומאה מהחפץ הטמא, ואילו בהיטמאות על ידי הגדרה ישנה יצירת טומאה חדשה. אם כן, עלינו לדון בשאלת אופי ההיטמאות בנבלת עוף טהור. הגמ' (זבחים ע, חולין לד.) אומרת שטומאת נבלת עוף טהור הינה "חידוש". ניסוח זה מעלה את האפשרות שישנה היטמאות על ידי הגדרה, וניתן להביא כמה ראיות לכך, הן משום שאין מטמא והן משום שאין תהליך של היטמאות:

1. **רשימת אבות הטומאה:** במשניות בפרק הראשון של כלים, יש רשימה של אבות הטומאה. נבלת עוף טהור אינה נמצאת ברשימה זו, וניתן להבין זאת אם נבין

התורה הוא מדבר על "כל מיני החיה והבהמה", והרב קאפח (הערה 13) מעיר שבמהדורא קמא הרמב"ם כתב "בעלי החיים". לכאורה, כוונת הרמב"ם במהדורא בתרא היתה למעט עופות מטומאת נבילה, ואם כך עלינו להסיק שדוקא במהדורא קמא הוא סבר שיש טומאת נבילה לעוף מדאורייתא, וזה רק יכול להיות בנבלת עוף טהור.

2 הרבה אחרונים צירפו את שתי השאלות ביחד. עי' בחידושי ר' חיים הלוי על הרמב"ם (הל' שאר אבות הטומאה ג:א) ובאתון דאורייתא (כלל א'), אך נראה שאלו הן שתי שאלות נפרדות.

3 עיין בשיעור בעניין "מעבירים ומגדירים".

- שנבלת עוף טהור אינה טמאה כשלעצמה, אלא האוכל אותה מוגדר כמקור חדש לטומאה.⁴
2. **חציצה בפני הטומאה:** המשניות באהלות (יג:ה-ו) מציירות רשימה של דברים שחוצצים בפני הטומאה (ממעטים בחלון), והכלל הוא ש"הטהור ממעט, והטמא אינו ממעט". המשנה אומרת שנבלת עוף טהור חוצצת בפני הטומאה,⁵ ולכאורה נאמר שאיננה טמאה. אם כך, ניתן להבין שנבלת עוף טהור מטמאת על ידי הגדרה, ולכן איננה טמאה ואינה מעבירה טומאה.
3. **נברא ביום חמישי:** המשנה בכלים (ז:ז) אומרת שאין טומאה בדברים שנבראו ביום החמישי של ששת ימי בראשית. הראשונים התקשו בכך משום שעופות נבראו ביום החמישי (בראשית א:כ-ג), והרי נבלת עוף טהור מטמאת בבית הבליעה. הר"ש (על אתר) מסביר שכוונת המשנה היא שאם עשה כלי מעופות אז אין טומאה, אבל הרמב"ם (פיה"מ על אתר) מבין את המשנה כפשוטה. הרמב"ם מתרץ שאין קושייה מנבלת עוף טהור שהרי הינה חידוש מאחר ואיננה מטמאת במגע. ניתן להבין שלפי הרמב"ם, כוונת המשנה היא שנבלת עוף טהור מטמאת על ידי הגדרה, ולא על ידי העברה.⁶
4. **בלוע או בית הסתרים:** הגמ' בנדה (מב:) מביאה מחלוקת בין אביי ורבא אם מקום בית הסתרים מוגדר כ'בלוע' או כ'בית הסתרים'. לפי רבא, מקום בית הבליעה מוגדר כבית הסתרים, ולכן אין בו טומאת מגע אבל יש בו טומאת משא. לעומתו, אביי סבור שמקום בית הבליעה הינו 'בלוע'. 'בלוע' פירושו מקום שמופקע מהיטמאות, הן דרך מגע והן דרך משא. אם כך, יש לשאול כיצד אביי יסביר את העובדה שנבלת עוף
-
- 4 גם פרה אדומה, פרים ושעירים הנשרפים ושעיר המשתלח לא מופיעים ברשימה, למרות שהם מטמאים את העוסקים בהם (עי' פרה ד:ד, ח:ג). הרמב"ם (פיה"מ כלים א:ד ד"ה ועצם כשעורה) מדגיש שזאת משום שהם כשלעצמם אינם טמאים, אלא הם מטמאים על ידי הגדרה. אם כך, ניתן לומר דבר דומה ביחס לנבלת עוף טהור.
- 5 במשנה ו' נאמר שאם חשבו עליה לאכילה היא אינה חוצצת, אך זאת משום שאז היא מקבלת טומאת אוכלין, ולא מדובר על טומאת נבילה. בנוסף, חשוב לציין כי גם דבר שנטמא בטומאה שאינה מן המת חוצץ בפני הטומאה כל עוד הינו טמא בפועל, ולא רק ראוי לקבל טומאה, כמבואר במשנה ו' לגבי שתי וערב המנוגעים. עיין במשנה אחרונה על אתר, במשנה למלך (הל' טומאת מת יב:ב), ובשיעור בעניין "דבר שמקבל טומאה אינו חוצץ".
- 6 כך הבין הסדרי טהרות' על אתר, שכתב "דכיוון שהתהוות הטומאה בבית הבליעה של אדם, אבל מצד עצמו אין עליו שום טומאה".

טהור מטמאת בבית הבליעה. לכאורה, דעת אב"י היא שאין בכלל העברת הטומאה מהחתיכה של נבלת עוף טהור, אלא האדם מוגדר כ'אוכל נבלת עוף טהור' וכתוצאה מכך נעשה מקור חדש לטומאה. ולכן, האדם נטמא למרות שמדובר בטומאה בלועה.⁷ בדעת רבא השאלה פתוחה. שהרי לדעתו מקום בית הבליעה מוגדר כבית הסתרים ולכן הוא יכול להגיד שישנה העברת הטומאה, אבל עדיין ייתכן שגם לדעתו ישנה היטמאות על ידי הגדרה.

סופו לטמא טומאה חמורה – שיטת הרמב"ם

על מנת שאוכל יקבל טומאה, יש צורך בהכשר מים ומגע בחפץ טמא. הגמ' בכמה מקומות (זבחים קה., חולין קכא., נידה נא.) מביאה ברייתא הקובעת שכל שסופו לטמא טומאה חמורה אינו צריך הכשר. כלומר, כל אוכל שעתיד לטמא ברמת אב הטומאה אינו צריך הכשר לקבלת טומאת אוכלין. נחלקו הראשונים באיזה הכשר מדובר, כאשר רוב הראשונים⁸ מפרשים שאינו צריך 'הכשר שרץ', כך שהחפץ נטמא מאליו ואין צורך בהכשר מים או אפילו במגע עם חפץ טמא. אמנם, רש"י (חולין קכא. ד"ה והכשר) מפרש שאין צורך בהכשר מים, אבל החפץ עדיין צריך לגעת בשרץ או מטמא אחר.⁹ אם נבין כמו רש"י בחולין, אז רק מוותרים על הכשר מים אבל עדיין נדרש מטמא חיצוני. לעומת זאת, לפי הבנת רוב הראשונים אפילו אין צורך במגע בשרץ, ולכן ניתן להבין שכאשר סופו לטמא טומאה חמורה החפץ בעצם מטמא את עצמו.¹⁰ אם כן, ההבדל בין שתי הדעות הוא האם לחפץ יש תוכן טומאתי, כך שיוכל לטמא את עצמו.

-
- 7 מעבר לכך, ייתכן שלפי תפיסה זו ניתן להסביר מדוע נבלת עוף טהור מטמאת דוקא בבית הבליעה, ולא בשום מקום אחר. אם נבין שישנה הגדרת הגברא, אז ייתכן שהגדרה זו זקוקה למקום בלוע שהוא מספיק פנימי. אך מעבר למקום בית הבליעה אין היטמאות מכיוון שאז ישנה הפקעה מוחלטת. כלומר, ניתן להבין שלדעת אב"י מקום בית הבליעה מהווה מקום ביניים שהוא מספיק פנימי כדי להגדיר את האדם אבל המאכל עדיין שומר על זהותו כנבלה.
- 8 עיין למשל בפי"ה"מ לרמב"ם, בר"ש וברע"ב בטהרות (א:א ד"ה ואינה צריכה הכשר). עיין גם ברש"י (זבחים קה. ד"ה אמרי במערבא).
- 9 הראב"ד (השגות להל' שאר אבות הטומאה ג:ג) העלה אפשרות שלפיה יש צורך דוקא בהכשר מים ולא בהכשר שרץ, כך שמייד אחרי ההכשר במים החפץ נטמא מאליו כיון שהוא "ראוי לקבל טומאה".
- 10 עיין ברשב"א (נידה נא. ד"ה נהי) שכתב "דממגע עצמה מקבלת טומאת אוכלין".

הגמרא (זבחים קה.) מיישמת את הדין הזה ביחס לפרה אדומה, שעיר המשתלח ופרים ושעירים הנשרפים. אך בנקודה זו הרמב"ם (הל' שאר אבות הטומאה ג:ב-ג) מחלק בין נבלת עוף טהור לבין פרה ופרים ושעירים. בנבלת עוף טהור הוא פוטר גם מהכשר שרץ, ואילו בפרה ובפרים ושעירים הוא פוטר מהכשר מים בלבד, והם "צריכים שתגע בהן טומאה ואחר כך יטמאו טומאת אוכלין". הסברה המתבקשת לחילוק הזה כרוכה בהבנות שהעלנו. בנבלת עוף טהור הבין הרמב"ם שיש חפצא של אב הטומאה שמטמא את עצמו, ומשום כך אין צורך בהכשר שרץ. זאת משום שלדעת הרמב"ם נבלת עוף טהור מטמאת על ידי העברת הטומאה, ולכן יש בה תוכן טומאתי והיא מטמאת את עצמה. לעומת זאת, בפרה ובפרים ושעירים הבין הרמב"ם שאין גורם מטמא – העוסקים בפרה ובפרים נטמאים רק מכח זהותם כ'מתעסקים'. כלומר, הם נטמאים על ידי הגדרה. ממילא, אין בפרה ובפרים ושעירים יכולת לטמא את עצמם, והפטור הוא רק מהכשר מים.

הראב"ד (השגות על אתר) חולק על הרמב"ם ומציין את הסוגייה בזבחים שלהבנתו אינה מחלקת ביניהם. לאור זאת עלינו לשאול – מניין לרמב"ם לחלק בין נבלת עוף טהור לבין פרה, פרים ושעירים הנשרפים? נדמה שאותו חילוק עולה מפורשות בירושלמי כמחלוקת:

רבי לעזר שאל: פרים הנשרפין ושעירים הנשרפין מהו שיטמו (בגדים) [אוכלים ומשקים]¹¹ בלא הכשר בלא טומאה מפני שסופן לטמות טומאה חמורה? ... התיב ר' ירמיה: הרי נבלת עוף הטהור, הרי הוא מטמא טומאת אוכלין בלא הכשר בלא טומאה מפני שסופן ליטמות טומאה חמורה! אמר רבי יוסה: נבלת עוף הטהור אין לה מחיצה, אילו יש להן מחיצה. אמר רבי מנא: נבלת העוף הטהור יש לה מחיצה – אדם הוא מחיצתה, דאי לא כן אילו הביא כלב והלבישו בגדים והאכילו נבלת עוף הטהור שמא אינו מטמא בגדים בבית הבליעה!?

(ירושלמי יומא ו:ו)

הירושלמי מניח שבנבלת עוף טהור אין צורך לא בהכשר מים ולא בהכשר שרץ. נחלקו ר' ירמיה ור' יוסה ביכולת ללמוד מנבלת עוף טהור לפרים ושעירים הנשרפים. ר' יוסה טוען שאי אפשר ללמוד מנבלת עוף טהור, שהרי פרים ושעירים הנשרפים "יש להם מחיצה". כלומר, פרים ושעירים הנשרפים אינם מטמאים טומאה חמורה אלא לאחר שיצאו חוץ

11 כן גורסים הפני משה וקרובן העדה על אתר, שהרי טומאת בגדים אינה קשורה לדין של סופו לטמא טומאה חמורה.

לעזרה (זבחים קד-קד-), ואילו נבלת עוף טהור מטמאת בכל מקום בעולם, ולכן "אין לה מחיצה". לכאורה טענה זו בנויה על ההבחנה בין הגדרה והעברה. העובדה שבפרה ובפרים ההיטמאות מוגבלת למקום מסויים מעידה על כך שהם אינם טמאים בחפצא. לו היתה בהם טומאה, מדוע שיטמאו רק מחוץ למחיצה? הרי שאין מגבלה כזו בטומאת מת או בטומאת שרץ! כנראה ש**טומאתם נובעת מהגדרת זהות**, ולכן ניתן להעלות מגבלות של מיקום מוגדר וכדו'. בנבלת עוף טהור, לעומת זאת, **עצם הבליעה מעבירה טומאה מהנבלה לאדם**, ולכן אין מחיצות, כפי שבטומאת מגע שרץ אין מחיצות.

רבי מנא דוחה את החילוק הזה, וטוען שגם לנבלת עוף טהור יש מחיצה – "אדם הוא מחיצתה". כלומר, גם לטומאה זו יש מגבלות ייחודיות, שהרי היא נוצרת רק על ידי אכילה, ועל כן גם **בנבלת עוף טהור ישנה היטמאות על ידי הגדרת זהות**. הוא מנמק את דבריו בראיה מוזרה. לדעתו, לו היינו אומרים ש"אין לה מחיצה", היינו מוכרחים לומר שנבלת עוף טהור מטמאת בגדים שהולבש בהם כלב, כאשר הנבלה נמצאת בגרונו של הכלב. זוהי הבנה קיצונית מאד, שלפיה נבלת עוף טהור מטמאת את הבגדים באופן ישיר ואינה מטמאת את האדם בכלל.¹² זאת משום שכלב הינו בעל חיים ואינו מקבל טומאה בכלל, ולכן אינו מסוגל לטמא את בגדיו.

אם כך, רבי מנא דוחה את ההבנה של העברת הטומאה, שהרי לדעתו שיטה זו גורסת שהבגדים נטמאים ישירות מהנבלה, ועל כן לפיה נוצר מצב אבסורדי שבו בגדי כלב ייטמאו. כמוכח, היה ניתן לחלק ולומר שהאדם נטמא על ידי הגדרת זהות, אבל הבגדים נטמאים מהאדם. לא ברור בכלל מדוע עמדתו של רבי יוסה מחייבת החלת טומאה על בגדי הכלב, וראיה זו צע"ג. בכל אופן, הירושלמי דן בשאלת הכשר שרץ הן בנבלת עוף טהור והן בפרים ושעירים הנשרפים, וציר הדיון קשור להבנות של היטמאות על ידי העברה והגדרה. כנראה, הרמב"ם פסק כרבי יוסה, וממילא נוצר הבדל בין נבלת עוף טהור לבין פרים ושעירים הנשרפים לגבי הכשר שרץ. **נבלת עוף טהור מעבירה את הטומאה אל האדם, ואילו פרים ושעירים הנשרפים מטמאים על ידי הגדרת זהות**.

12 רבי מנא מציג שיטה שלפיה טומאת בגדים אינה נובעת מטומאת האדם. גישה כזו עולה בדברי הערוך באופן קיצוני מאד. הערוך (ערוך "דרס", מובא בר"ש פרה ח:ד) טוען (כמצוטט בר"ש) ש"ערום העסוק בפרה, וערום המשלח את השעיר, וערום האוכל נבלת עוף טהור – כולן טהורין, ואם הם לבושיין נטמאו". כלומר לדעת הערוך טומאת האדם תלויה בטומאת הבגדים, ולכן ערום האוכל נבלת עוף טהור לא נטמא. על זה מציין הר"ש שדבר תימה הוא, ואף אנו תמהים עמו.

טומאת התעסקות בשיטת הרמב"ם

ראינו שלפי הרמב"ם נבלת עוף טהור מעבירה את טומאתה אל האדם, ואילו בפריים ושעירים הנשרפים ישנה הגדרת זהות. חילוק זה עולה מפורשות בדעת הרמב"ם בהקשר נוסף. נאמר במשנה:

כלל אמר רבי יהושע: כל המטמא בגדים בשעת מגעו, מטמא אוכלים ומשקין להיות תחלה...

(זבים ה:א)

המשנה קובעת שחפץ שמטמא בגדים ברמת אב הטומאה ג"כ מטמא אוכלין ומשקין להיות ראשון לטומאה. בנקודה זו מחלק הרמב"ם בין נבלת עוף טהור לבין פריים ושעירים הנשרפים, שעיר המשתלח ופרה אדומה. הרמב"ם (הל' שאר אבות הטומאה ו:ד) פוסק שהבולע נבלת עוף טהור מטמא בגדים בשעת בליעתו להיות ראשון לטומאה. אמנם, בהמשך (שם, הלכה טו) הוא אומר שהשורף את הפרה, פריים ושעירים והמשלח את השעיר מטמאים אוכלין להיות שני, למרות שהינו מטמא בגדים כאב הטומאה ולפי כללו של ר' יהושע האוכל אמור להיות ראשון לטומאה. הכסף משנה (על אתר) אומר ש"דבר תימה הוא", שהרי כיצד ייתכן שיטמאו בגדים ולא יטמאו אוכלין להיות ראשון,¹³ אבל בפירושו למשנה הרמב"ם מסביר את ההבדל:

ודע שהשורף פרה ופריים ומשלח שעיר מטמאין בגדים כמו שבארנו בהקדמה, אלא שעם כל זאת אינן מטמאין שנים ופוסלין אחד אלא מטמאין אחד ופוסלין אחד כמו כל ראשון לטומאה, ואל תחשוב שזה סותר את הכלל שאמר ר' יהושע, לפי שהוא באר ואמר כל המטמא בגדים בשעת מגעו ולא אמר כל המטמא בגדים סתם, ואלו לא במגע הם מטמאין בגדים אלא בהתעסקם בפעולה מסויימת, והבן זאת.

13 הכסף משנה לכאורה מתקשה בחלוקה בין טומאת בגדים וטומאת אוכלין ברמת ראשון לטומאה, שהרי בפשטות שתיהן תלויות באותה זהות של 'אב הטומאה'. אמנם, חלוקה דומה עולה בדברי התוס' בכיוון ההפוך. התוס' (פסחים יז. ד"ה רביעי בקודש) מעלים אפשרות שלמרות שאוכל אינו נעשה אב הטומאה כדי לטמא אדם וכלים, אוכל שנגע במת יטמא אוכלין ומשקין כאב הטומאה והם ייטמאו ברמת ראשון לטומאה. במקרה זה, האוכל עושה ראשון לטומאה למרות שאין לו זהות של 'אב הטומאה' ביחס ליכולת לטמא אדם וכלים. מנגד, לגבי שילוח השעיר ושריפת פריים ושעירים ישנה זהות של 'אב הטומאה' ביחס לטומאת בגדים אבל אינם עושים ראשון לטומאה, אלא שני בלבד.

(פירוש המשניות לרמב"ם זבים ה: י)

הרמב"ם מסביר שיש הבדל בגלל שנבלת עוף טהור מטמאת במגע, ואילו פרה, פרים ושעירים הנשרפים ושעיר המשתלח אינם מטמאים במגע "אלא בהתעסקם בפעולה מסויימת". ניתן להבין שהחילוק בנוי על ההבנה שנבלת עוף טהור מטמאת על ידי העברת הטומאה, ואילו פרה, פרים ושעירים הנשרפים ושעיר המשתלח מטמאים על ידי הגדרת זהות.

ג. שעיר המשתלח ופרים ושעירים הנשרפים

כבר ראינו במסגרת שיטת הרמב"ם שיש חילוק בסיסי בין נבלת עוף טהור לבין פרה אדומה, פרים ושעירים הנשרפים ושעיר המשתלח. כעת נעמיק באופי ההיטמאות על ידי שילוח שעיר המשתלח. בעבודת יום הכיפורים, יש צמד של שני שעירים – אחד לה' ואחד לעזאזל. השעיר לעזאזל נקרא "שעיר המשתלח", ודינו להשתלח מחוץ לירושלים ולהידחף מעל צוק גדול. בשעת השילוח, המשלח את השעיר מטמא בגדים וכלים כאב הטומאה (פרה ח:ג, זבחים קה), ולאחר מכן הוא נעשה ראשון לטומאה. אין השעיר מטמא במגע, אפילו בשעת השילוח, אם כי במעשה ה'שילוח' (רמב"ם הל' פרה אדומה ה:ז). עלינו לשאול אם מדובר בהיטמאות על ידי העברת הטומאה או על ידי הגדרת זהות. הרמב"ם במורה הנבוכים אומר:

ומפני זה היה העוסק בפרה ובשעירים הנשרפים מטמא בגדים, כשעיר המשתלח אשר יאמן בו כי מרוב מה שנשא מן העונות הוא מטמא מי שנגע בו.

(מורה הנבוכים חלק ג' פרק מ"ז)

מדברי הרמב"ם משתמע שהוא רואה את השעיר כמטמא במידה מסויימת, ולא רק כהיכי תימצי להגדיר את המשלח בזהות של 'משלח את השעיר'. הוא אף משתמש במונח "שנגע בו", ומתקבל הרושם שמדובר על העברת הטומאה. לעומת זאת, ברמב"ן (ויקרא טו:ח) מודגש מעמד השעיר המשתלח כמכפר, ואין התייחסות לבהמה כמקור לטומאה. סביר להניח שלדעת הרמב"ן מדובר בהיטמאות של הגדרת הזהות, ואין העברת הטומאה מן הבהמה אל האדם.

ר' שמעון וחכמים

שאלה זו באה לידי ביטוי בשתי מחלוקות לגבי מועד ההיטמאות:

א. **שעיר המשתלח**: נחלקו התנאים (יומא טז.) מאימתי שעיר המשתלח מטמא בגדים, כאשר לפי חכמים השעיר מטמא כבר משיצא חוץ לחומת ירושלים, ואילו לדעת ר' שמעון הוא מטמא רק משעת דחייתו לצוק. **דעת ר' שמעון מובנת רק אם נבין שמדובר בהגדרת זהות של 'משלח את השעיר'**, ולכן רק מי שמסיים את השילוח זוכה לזהות זו. לו היה מדובר בהעברת הטומאה למי שמשתתף במעשה השילוח, קשה להבין למה ההוצאה מחומת ירושלים אינה מוגדרת כחלק מתהליך השילוח.

ב. **פריים ושעירים הנשרפים**: במשנה בזבחים (דק-דק:) ישנה מחלוקת דומה לגבי מועד ההיטמאות על ידי פריים ושעירים הנשרפים, כאשר חכמים מטמאים משיצאו חוץ לעזרה, ולדעת ר' שמעון "אינן מטמאין עד שיוצת האור ברובן". בשני המקומות, חכמים מטמאים כבר בתחילת התהליך ואילו ר"ש מטמא רק בסיומו. ניתן להבין שלדעת ר"ש **מדובר בהיטמאות על ידי הגדרת זהות**, ולכן רק כאשר התהליך מסתיים חל שם 'שורף' או 'משלח'.¹⁴

דעת חכמים עשויה להתפרש באחת משתי דרכים:

א. הם יכולים לחלוק על ההבנה העקרונית ולומר שמדובר **בהעברת הטומאה**, ולכן כל מי שקשור לתהליך מקבל טומאה כבר לפני סיומו.

14 ניתן לציין מקור נוסף בו ר"ש הולך לשיטתו. המשנה בפרה (ד:ד) אומרת שאם אירע פסול בשחיטת הפרה אזי אין טומאת בגדים, אך אם הפסול אירע רק לאחר שבוצעה שחיטה כשרה השוחט נטמא ומטמא בגדים. זאת סתם משנה, אך בתוספתא (פרה ד:ט) מוזכרת דעת ר' שמעון ש"בין לפני פסולה בין לאחר פסולה אינו מטמא בגדים, מפני שהיא נידונה על שם סופה". כלומר, גם אם היתה שחיטה כשרה אין טומאת בגדים אלא אם כן עשיית הפרה הסתיימה כהלכתה. לכאורה, זוהי אותה שיטה של ר"ש לפיה ההיטמאות בנויה על הגדרת הגברא, ולכן היא חלה רק בסיום התהליך, ואם התהליך לא הסתיים לא ניתן להגדיר אותו כ'שורף' או 'משלח'.
היה ניתן להבין שנחלקו ר"ש וחכמים באופי התהליך של שילוח השעיר. כלומר, לפי ר"ש השילוח מתפרש כהכשר לדחייה, וכל הקיום מתמקד בדחייתו לצוק. כיוון שכך, השעיר מטמא רק בשעת הדחייה בפועל. לעומתו, חכמים סבורים שישנו תהליך מתמשך של שילוח אריכתא שמתחיל כבר משיצא חוץ לחומת ירושלים. אולם, מאחר ויש לנו שיטה אחרת של ר"ש שמקבילה להבנתו כאן, וגם לא מצינו שיש לו דינים שונים בעצם מעשה השילוח, סביר להניח שנחלקו באופי ההיטמאות ולא באופי התהליך עצמו.

ב. הם יכולים להסכים שישנה היטמאות על ידי הגדרת זהות, אלא שהמשתתף בתהליך מוגדר כ'שורף' או כ'משלח' לאורך כל הדרך לפני סיום התהליך עצמו. ניתן למצוא ביטוי לכל אחת משתי הדרכים הללו בסוגיות שונות, בהקשר של הגדרת יציאה:

1. הסוגייה בפסחים: הגמ' בפסחים (פה:) קובעת שפרים ושעירים הנשרפים אינם מטמאים אלא עד שיצאו בעקירה והנחה, בדומה להוצאה בשבת. קביעה זו מובנת, שהרי מיקום הפרים ושעירים מאד חשוב להגדרת מעשה היציאה. כלומר, מהסוגייה בפסחים עולה ש**מיקום הבהמה** קובע את תהליך היציאה. הגדרה זו בנויה על ההבנה שישנה **העברת הטומאה, ולכן המוקד הטבעי הוא מיקום הבהמה.**

2. הסוגייה בזבחים: הסוגייה בזבחים עוסקת ביציאת הפרים והשעירים הנשרפים במסגרת שיטת חכמים. המשנה (זבחים קד:) דנה במקרה שבו כמה אנשים היו נושאים את הבהמה במוטות ארוכות, ורק חלקם יצאו מהעזרה. המשנה קובעת שרק אלו שכבר יצאו מהעזרה נטמאים ואותם שעדיין לא יצאו לא נטמאו, למרות שגם הם משתתפים בשריפת הבהמה. כלומר, מהסוגייה בזבחים עולה ש**מיקום האנשים** קובע את תהליך היציאה. ניתן להבין שמדובר בהיטמאות על ידי הגדרת זהות של הגברא, ולכן המוקד הטבעי הוא מיקום האנשים עצמם.

בכדי ליישב את הסוגיות, לכאורה צריכים להגיד שיש כאן שני דינים. כלומר, גם מיקום הבהמה וגם מיקום האנשים קובעים את תהליך היציאה, ולכן ייתכן שיש שני דינים בהיטמאות של השורף פרים ושעירים הנשרפים – **העברת הטומאה והגדרת זהות**, אך הדבר קשה להבנה. על כל פנים, מאחר ויש מחלוקת דומה בין ר"ש וחכמים בשני התחומים, נראה שיש ליישר קו בין פרים ושעירים הנשרפים לבין שער המשתלח.

נפקא מינות נוספות

עד כה עסקנו בנפק"מ לגבי מועד ההיטמאות ומיקום האנשים והבהמה. כעת, ניתן להביא שלש נפק"מ נוספות לשאלה זו – שתיים לגבי פרים ושעירים ואחת לגבי שער המשתלח:

1. **יצאו וחזרו:** בגמ' בזבחים (קה.) יש ספק במקרה שבו פרים או שעירים הנשרפים יצאו מחוץ לעזרה וחזרו, האם המוציאים טמאים או שמא אומרים שכאילו לא יצאו (רש"י שם ד"ה כיון דהדור הדור). לכאורה, אם מדובר בהעברת הטומאה, קשה להגיד שהמוציאים טהורים לאחר שחזרה הבהמה לעזרה. לעומת זאת, אם מדובר בהיטמאות על ידי

- הגדרת זהות של 'שורף', ייתכן שכאשר הבהמה חוזרת לעזרה אין הם מוגדרים כשורפי הבהמה, למרות שכבר הוציאו אותה.¹⁵
2. **מסייע ומהפך:** הירושלמי (יומא ו:1) דן בשאלה מי נטמא בתהליך השריפה, ומגיע למסקנה שגם המסייע והמהפך נטמאים ומטמאים בגדים. ייתכן שהה"א היתה שסיוע והיפוך אינם מספיק משמעותיים כדי להגדיר אותו כ'שורף' את הבהמה, והרי ההיטמאות בנויה על הגדרת זהות. אולי המסקנה היא שישנה היטמאות על ידי העברת הטומאה, ולכן גם המסייע והמהפך נטמאים למרות שאין הגדרת זהות. לחילופין ייתכן שלמסקנה גם המסייע והמהפך מוגדרים כ'שורפים' את הבהמה.
3. **שניים ששילחו:** הירושלמי (יומא ג:1) מביא ספק במקרה שבו שניים שילחו את שעיר המשתלח, האם השעיר מטמא בגדים או לא. לכאורה, הספק הוא האם מדובר בהיטמאות על ידי העברת הטומאה או הגדרת זהות.¹⁶ אם השעיר מעביר טומאה אל המשלח, ברור ששניהם ייטמאו במקרה כזה. לעומת זאת, אם נדרשת הגדרת זהות, ייתכן שלא ניתן להעניק לשניהם את הזהות של 'משלח את השעיר', ולכן אינם נטמאים.¹⁷

ד. נבלת עוף טהור – אכילה או מגע

האחרונים העלו שתי אפשרויות בהבנת ההיטמאות הייחודית של נבלת עוף טהור:

- 15 עיין ברמב"ם (הל' פרה אדומה ה:ה) שהבין שכל הספק מתייחס לאלו שלא יצאו, ולהלכה נפסק שרק הם טהורים. לפי זה, היה ברור כל הזמן שאלו שהוציאו את הבהמה בפועל טמאים, ועי' בהשגת הראב"ד על אתר. אמנם, גם הרמב"ם נותן משמעות ליציאת הבהמה מחוץ לעזרה, למרות שהיא חזרה. הרמב"ם פוסק (שם) שאם יצאו וחזרו לעזרה, ואדם "היה עומד חוץ לעזרה ומושך אותם משם מאחר שחזרו, הואיל וכבר יצאו לחוץ והרי זה המושכם בחוץ – הרי הוא ספק טמא".
- 16 לחילופין, ייתכן ששאלת הירושלמי היא האם זהו שילוח כשר, והנפק"מ לכך היא טומאת בגדים.
- 17 המושג של שניים שעשאוה מוכר לנו מהלכות שבת, ושם יש הבדל בין מקרים שונים. למשל, כאשר כל אחד היה יכול להוציא את החפץ מרשות הרבים לרשות היחיד לבד, יש מחלוקת התנאים אם הוא חייב. אבל כאשר רק אחד מהם מסוגל להוציא אותו לבד, גם אם הם הוציאו אותו ביחד, האחד שיכול חייב (שבת צב:). לא ברור מהירושלמי באיזה מקרה מדובר ביחס לשילוח השעיר, אבל ייתכן שיש לחלק בין שבת לבין שילוח השעיר. בשבת השאלה היא הגדרת מעשה ההוצאה, ועל כן ייתכן שבמקרה של "זה יכול וזה לא יכול" האחד שיכול יתחייב. לעומת זאת, בשעיר המשתלח השאלה היא הגדרת זהות של "משלח את השעיר", וייתכן שגם אם השני לא יכול עדיין הראשון שיכול אינו מוגדר כ"משלח".

- א. **טומאת מגע או משא** שמוגבלת לאזור בית הבליעה. לפי הבנה זו בעצם מדובר על תהליך רגיל של היטמאות אלא שהנבלה מטמאת אך ורק בבית הבליעה.
- ב. **טומאת אכילה** – היטמאות מחודשת על ידי פעולת האכילה. לפי הבנה זו ההיטמאות תלויה בהגדרת מעשה אכילה של כל התורה כולה, המוכר לנו מדיני מאכלות אסורות וכדו'.¹⁸
- ניתן להביא מספר ראיות ונפקא מינות לשאלה זו:

1. **שיעור כזית**: התורת כהנים (אחרי מות פרשה ח' יא:ב) דורשת ששיעור טומאת נבלת עוף טהור היא בכזית, מכיוון "שאינן אכילה פחותה מכזית". מעצם העובדה ששיעורה כזית, יש ראייה לכך שיעוד הטומאה הוא פעולת האכילה.
2. **חרטום וציפורניים**: התורת כהנים (שם) דורשת שאינו נטמא על ידי אכילת החרטום או הציפורניים וכדו', למרות שדברים אלו מוגדרים כ'ד' או 'שומר' ומדיני טומאת מגע ומשא מסוגלים לטמא. לכאורה אין היטמאות על ידי אכילת דברים אלו מכיוון שאינם אכילים ולכן אין מעשה אכילה.
3. **הקאה**: התורת כהנים (שם הלכה ד') מעלה הוה אמינא שניתן להיטמא על ידי הקאת כזית של נבלת עוף טהור. ברור שהקאה אינה נחשבת לאכילה בכל התורה כולה, ולכן הו"א זו בנויה על ההבנה שמדובר בטומאת מגע או משא. מסקנת התו"כ היא שאין היטמאות על ידי הקאה, וייתכן שזאת משום שטומאת נבלת עוף טהור מבוססת על מעשה אכילה. לחילופין, ייתכן שמדובר בטומאת מגע או טומאת משא בכיוון אחד ולא בכיוון ההפוך.
4. **נפסלה מאכילת אדם**: הרמב"ם (הל' שאר אבות הטומאה ג:יא) אומר שנבלת עוף טהור אינה מטמאת אם נפסלה מאכילת כלב, אבל אם לא נפסלה מאכילת כלב היא מטמאת גם

18 עיין באתון דאורייתא (כלל א'), במנחת חינוך (מצווה קסא:טו-טז), חידושי רבנו חיים הלוי (הל' שאר אבות הטומאה ג:א) ובחתם סופר (ש"ת א"ח סי' ק"מ). הגר"ח משתמש במונח "טומאת מקום" מול טומאת אכילה, ומן הסתם הוא מתכוון לטומאת מגע או טומאת משא שמוגבלת למקום מסוים, וצע"ק. ההבדל בין מגע ומשא הוא שבדרך כלל מגע אינו מטמא בבית הסתרים, והגמ' בנידה (מב:) אומרת שמקום בית הבליעה מוגדר לפחות כבית הסתרים. אם כך, ייתכן שיש להעדיף את ההסבר של משא, או לומר שהעובדה שיש טומאת מגע בבית הסתרים מהווה חלק מה"חידוש" של נבלת עוף טהור (עיין זבחים ע-).

אם נפסלה מאכילת אדם. השיעור של נפסל מאכילת כלב מוכר לנו מדיני טומאה (עי' למשל הל' שאר אבות הטומאה א:יג, ד:יב), אבל אין חיוב על אכילת מאכלות אסורות כבר משנפסל מאכילת אדם (הל' מאכלות אסורות יד:א). אם כך, לכאורה הרמב"ם סבור שגם אם אין פעולת אכילה ניתן להיטמא על ידי אכילת נבלת עוף טהור, מכיוון שהיא מטמאת במגע או משא, ולא באכילה.

5. **כרכו בסיב:** הרמב"ם (הל' שאר אבות הטומאה ג:ה) אומר שאם כרך את החתיכה של נבלת עוף טהור ב'סיב' ובלעה, כך שאינה נוגעת בגרונו, הינו טהור. לכאורה, כאן יש פעולה של אכילה אבל אין מגע או משא. אם כך, לכאורה הרמב"ם מבין שמדובר בטומאת מגע או משא, ולכן אין היטמאות. אולם, ייתכן שיש ליקוי בפעולת האכילה גם כן, בדומה לאכילה שלא כדרכה.¹⁹

6. **מעיים:** בדיני טומאה ה'נוגע במקצתו כנוגע בכולו', ולכן הנוגע בחלק כלשהו מן השרץ נטמא, למרות שלא נגע בשיעור של כעדשה מן השרץ. הרמב"ם (שם ג:ז) אומר שהאוכל מעיים של נבלת עוף טהור לא נטמא אלא אם כן יש כזית בבית הבליעה. לו היה מדובר בטומאת מגע או משא, היינו מסתפקים בנגיעת במקצת הנבלה. מאחר וכל הכזית חייב להיות בבית הבליעה, ניתן להסיק שמדובר בהיטמאות על יד פעולת האכילה.²⁰ אולם, ייתכן שגם אם לא מדובר על פעולת אכילה נדרשת הימצאותו של הכזית במקום בית הבליעה, ולא די במגע או משא גרידא.²¹

7. **המחה ושתה:** הגמ' בביצה (t) קובעת שאם המחיה את החלב של נבלת עוף טהור וגמעו נטמא. לכאורה ברור שמדיני טומאת מגע ומשא גם בשר שנתמחה מטמא, אך קשה להגדיר את זה כאכילה. אם כך, משתמע שנבלת עוף טהור מטמאת במגע, ולא

19 עיין בגמ' בפסחים (קטו:) הקובעת שאין יוצאים ידי חובה על ידי אכילת מצה שכרוכה בסיב, ובמשנה למלך (הל' מאכלות אסורות יב:ד) שהסתפק אם ניתן להתחייב על ידי אכילת דבר אסור שכרוך בסיב.

20 הראב"ד (השגות על אתר) מעיר שאין שום מקור לדברי הרמב"ם, אבל אינו חולק כיוון שהדבר פשוט לחלוטין. הוא מציין לגמ' במנחות (y) שדנה ב"ביצי נבלת עוף טהור – מקצתן בחוץ ומקצתן בפנים" כמקור אפשרי לרמב"ם, אבל הוא דוחה אותו מאחר ושם מדובר במשהו אחר. לכאורה טעות סופר עתיקה עומדת מאחורי מקור זה, שהרי בכתב יד המלה "ביצי" דומה מאד למילה "מיעי". שתי הגירסאות מובאות בתוס' במנחות (שם ד"ה ביצי).

21 אולי הבנה זו קשורה למונח שחידש הגר"ח: "טומאת מקום".

באכילה. אולם, הרמב"ם (שם ג:) מנמק את הדין הזה בכך ש"השותה בכלל אוכל". אשר על כן, יוצא שהרמב"ם הבין שזוהי טומאת אכילה ולכן הרגיש צורך לנמק את ההיטמאות בכך שיש כאן מעשה אכילה.